

Veidemanni *mission impossible*

Rein Veidemann. Järjehoidja. Valik arvustusi, loominguulisi portreid, kaaskajasad, järelehüüdeid eesti kirjasõnaväljalt 2000–2022. Koostanud ja toimetanud Mari Klein. Tallinn: EKSA, 2022. 773 lk.

Kild killu haaval on kirjanik ja kirjandusteadlane, kõige rohkem aga kirjanduse armastaja Rein Veidemann püstitanud monumendi eesti kirjandusele. Pole ime, et tal ses osas püsi piisab, on ta ju aastakümnete jooksul ja ka „Järjehoidja” taga kaanel sidunud eesti keele ja kirjanduse kestmise otse rahvuse kestmisega – ja hetkil, mil ta on kriitiline keele ja kirjanduse mõningate ilmingute suhtes või laiemalt kultuuri koha suhtes ühiskonnas, võib sellest paljugi järeldada ka Eesti riigi tervise kohta.

Killud on peamiselt artiklid ajakirjandusest, ka kogumikest, mõne raamatu peatüki aluseks on ettekanne juubeli- või mälestuskonverentsil. Kahjuks jääb selgusetuks, kust kirjutised pärinevad – selle kohta ei leidu märkeid tekstide ees ega järel, samuti mitte raamatu lõpus, kus on ainult nimeloend. Mitmed jutud tulevad tuttavad ette Postimehest, kus autor on aastaid töötanud või püsiautor olnud, aga lugeja mälu võib ju petta. Samuti puudub enamasti esmailmumise daatum. Üksikutel juhtudel on artikli järel siiski kirjas aastaarv.

Teos on kokkuvõttes võimas, hõlmab enam kui 700 leheküljel olulise osa eesti kirjanduselust autori pilgus ja valikus. Lisaks kirjanikele leiavad Veidemanni parnassil koha kriitikud, kirjandusteadlased, tõlkijad. Loodud monumenti tagasi kildudeks toksima hakata võiks tunduda väiklane: mis tähtsust on kuupäeval või välja-

andel, kui eesti kirjandusinimesed on ajalikust meediaväljast toodud püsivamasse paika, raamatusse. Tegelikult tahaks ikkagi teada, millal ja kus. See pole etteheide autorile, vaid koostajale ja toimetajale.

Raamatus leiab koha 122 eesti kirjastõnakunstnikku Koidulast ja Kreutzwaldist Heinsaare ja Sauterini, kes on paigutatud tähestikujärjekorda. Selles mõttes on vormistus korrektne, et iga autori juures on sünni-, mitmel juhul muidugi ka surmaaasta. Juhul kui tegu on arvustusega või mingil raamatul põhineva esseega, on samuti kirjas teave kõne all oleva raamatu kohta, nagu see algses artikliski kindlasti oli: autor, pealkiri, kirjastus, aastaarv ja muu. Sisukord toob seejuures ära ainult vaadeldavate autorite nimed, mitte neid käsitlevate artiklite pealkirjad. Enim mahtu on „Järjehoidjas” pälvinud kolm meest: Jaan Kross 36, Hando Runnel 34 ja Mats Traat 33 leheküljel. Lutsust on juttu kaheksal leheküljel, Tammsaarest 24-l, Underist seitsmel, Koidulast kümnel jne. Tänapäeva rahvakirjanik Andrus Kivirähk mahub neljale leheküljele romaani „Sinine sarvedega loom” arvustusega.

Kaante vahel on valdavalt suurkujud, mõne erandina ka veidi tundmatumaid (Katrín Johanson) või tuntud, aga vähetunnustatud kirjanikke (Erik Tohvri), kes just tihti antoloogiatesse ei satu. Mõnel puhul on vaatlusaluse valikus aimata Rein Veidemanni isiklikku sidet persooniga (Arno Oja). Muidugi on see side tal pea kõigi autoritega isiklik, tunneb ta ju eesti kirjandust ning selle tegijaid läbi ja lõhki, need on tema kolleegid ja kaasteelised, liiati kohtleb Veidemann ka möödunud aegade autoreid kui sõpru või isiklikke tuttavaid. Tema toon polegi enamasti teaduslik, vaid pigem segu omamehelikkusest ja austusest, mis teeb lugemise kahtlemata lodusaks. Tuleb ka arvestada, et mitmed kaante vahele jõudnud lood on eelkõige ajendatud missioonitundest (lisaks Veide-

manni enda kirjandusearmastusele). Nii võiks kogumiku jutte nimetada pühendus- või isegi pühitsuspaladeks. Seejuures pole tegu erudeeritud ja tundub et kogu kunstiks kvalifitseeruvat kirjandust lugenud autori õhkamisega. „[---] kriitikagi on kunst, nagu seda on iga täiuse poole püüdlav loominguuline tegu,” nagu ta on öelnud.¹ „Järjehoidja” saatesõnas lisab Veidemann: „Kirjanduskriitika, laiemalt võttes sõnaloomingu esitlemine ja tõlgendus, on üks niisuguseid kultuuri tagasisidestamise viise, žanriliselt ja väljendusvõimalustelt niisama mitmekesine nagu kirja(ndus)-kultuur ise” (lk 7). Nõustun minagi seisukohaga, et kirjandusteose tähenduskuuluvad seda ümbritsevad tekstid, sealjuures peale arhe-, inter- ja paratekstide ka metatekstid ehk mitmesugused tõlgendused ja analüüsid.

Valdavalt ei sisalda „Järjehoidja” põhjalikke teaduslikke kirjandusanalüüse, mis avaksid tuntud teoseid uue nurga alt või lahkaksid uudiskirjandust. Kriitika on kunst ka peegelduste ja tõlgenduste kaudu. Nagu kaanel märgitud, leidub žanriliselt raamatus lisaks arvustustele loominguulisi portreid, kaaskajasid, järelehüüdeid. Neile ma lisaks, täpsustamaks mõistet *kaaskaja*: tutvustused, mõtisklused, killud, kõned. Veidemann valdab hästi sellist laadi, mida võiks nimetada allakriipsutuseks artikli kujul. Olnud kunagi aastaid tema kolleeg Postimehes, tean, et mõnegi Eesti kultuurile olulise kirjaniku lahkumise jaoks leiti lehes kõigest paar tuhat tähemärki, samas kui näiteks Jaan Krossi tõenäolist surma valmistati temaatilise erinumbriga pikalt ette; ning arvustuse autor pidi tihti arvestama 3500 tähemärgiga, kui läks üle, löi toimetaja õhtul käärid sisse. Veidemann on meister etteantud mahu raames kirjutama,

¹ R. Veidemann, Kriitikakunst. Uurimus kriitika olemusest ja toimest. Eesti kogemus. (Studia litteraria Estonica 3.) Tallinn: Avita, 2000, lk 8.

misjuures ta jõuab põhilise ära öelda, ja jääb ruumi siiski märkida midagi sellist, nagu „piiratud leheruum ei võimalda põhjalikumat käsitlust selles ja selles punktis”.

Mis on üldse leheruum ja ajalik hetk Suure Kirjanduse kõrval? Mis on üldse inimene võrreldes igavikuga? Kõik sõltub vaatepunktist. „Järjehoidjat” läbivad metafüüsilised mõtted ja küsimused. Veidemann tsiteerib Madis Kõivust kõneldes Blaise Pascali „Mõtteid” (lk 259), iseloomustades sellega Kõivu, aga sama kehtib Veidemanni enda maailmanägemise kohta kirjanduse kaudu: „„Sest lõppude lõpuks, mis siis ikkagi on inimene looduses? Lõpmatusega võrreldes olematus, olematusega võrreldes kõiksus; keskpunkt eimillegi ja kõige vahel. Äärmuste mõistmisest lõputult kaugel – nii asjade lõpp kui nende algus on tema eest kättesaamatult varjatud läbitungimatu saladuskattega; ühtviisi võimetu nägema nii olematust, kust ta on väljakistud, kui lõpmatust, kuhu ta neelatakse.”” Sama ilmneb Veidemanni kirjanduskäsitluses: ühtaegu peegeldub selles alandlikkus lõputa kõiksuse ees meie surelikkuse juures, teisalt austus ajalise inimese visaduse ja pürgimuste vastu kõige mõõtmatu ja igavikulise kiuste – viljakas pinnas kire tekkeks.

Veidemann ei pisenda asju, ta toob jõuliselt välja vaadeldavate kirjanike tähenduse ja tähtsuse. Tuglast näiteks nimetab ta institutsiooniks: algataja, kehtestaja, korraldaja, järelevaataja, lisaks eesti novelli ja esseistika klassik (lk 651). Seejuures, ja öieti üleüldse, töötab raamatu koostamise loogiline põhimõte esitada ühe autori kohta käivad artiklid järjestikku: nii toetab peatükki „Tuglase-elamus” sellele eelnenud artikkel „Tuglas – eesti kultuuri suur illusionist”, mis põhjendab ära Tuglase eripära ja olulisuse tema müüdikeskuse kaudu: Tuglase maailmavaate ja käekirja keese kirjanduses, kultuuris, ühiskonnas oli müüt paleusliku tähistatavaga, mille

kuhjumiskohad või kontsentrivid ühiskonnas ja kultuuris olid lisaks kultuuritemp-
litele, kohtadele ka isiksused ja nende
looming. Nii mõõtis Tuglas riigi väärtust
kultuuri kaudu, viimast nimetas ta riigi
„omamüüdiks” (lk 650). Mitmel pool
kumab Veidemanni lahtiseletuste, tõlgen-
duste ja rõhutuste kaudu kirkalt tema enda
vaade ühiskonnale, riigile ja kultuurile: ei
saa olla riiki ega vabadust ilma kultuurita
ning kui kultuur kipub manduma, lan-
geb riik. Seetõttu tunneb ta pidevat muret
(kõrg)kultuuri vähese kajastuse ja kesise
positsiooni üle kaasaja Eestis.

Nii mureseb Veidemann artiklis
„Mida teha Vildega?” (kõne Vilde kon-
verentsilt Kirjanike Majas 24. aprillil
2015) Eduard Vilde peaaegu unustamise
üle Eesti avalikus ruumis kirjaniku 150.
sünniaastapäeval: oli vaid paar peokõnet,
kirjandite võistluse korraldamine ja üri-
tused raamatukogudes. Sellistel puhkudel
asub Veidemann päästemissioonile, tuues
ajakirjanduses (valdavalt Postimehes) vää-
rika aastapäeva korral välja ühe või teise
autori määratu kaalu Eesti riigile ja rah-
vale, nentides: „[---] kui riik, mille raja-
mise juured asuvad eesti kultuuris, jääb või
hoidub kõrvale tema suurkujude mäles-
tuse elavustamisest, siis ärgem imestagem
seda hõredust ja pealiskaudsust, mis ilm-
neb suhtumises eesti kirjandusklassikasse”
(lk 731). Veidemann lisab, et klassika all
ei pea ta silmas ainult ajaproovile vastu
pidanud või T. S. Elioti määratluse koha-
selt nii-öelda küpseid teoseid, vaid kõiki
tekste, mis osalevad rahvuskultuurilise
identiteedi loomes ja kuuluvad kultuuri-
kaanonisse.

Veidemanni missioonitunne väär-
ib lugupidamist, ent ilmneb ka kuu varjus
pool tema kultuurikäsitluse juures: paljutki
taasiseseisvusajal ilmunust ta ilmselt Eesti
ühisidentiteedi loomisse ja riiklikku kul-
tuurikaanonisse kuuluvaks ei pea. Minu
hinnangul on Kaur Kenderi „Iseseisvus-

päev”, Mudlumi „Poola poisid”, Mait Vaigu
„Juss ja vennad”, Jüri Ehlvesti ja Andrei
Ivanovi looming jpm (rääkides ainult
proosast, millele „Järjehoidja” peamiselt
pühendub) Eesti kultuuris samuti olulised
maamärgid ja vaba Eesti vaimu kandjad,
kuid neid autoreid „Järjehoidjast” ei leia.
Muidugi kohtab kaante vahel paljusid
tänapäeva märgilisi autoreid: Mehis Hein-
saar, Indrek Hirv, Andrus Kivirähk, Hasso
Krull, Armin Koomägi, Rein Raud, Too-
mas Raudam, Kaur Riismaa, Karl Martin
Sinijärv, Tõnu Õnnepalu jpt – kui nime-
tada eelkõige neid, kelle loomingu olulisim
osa just taasiseseisvusajal ilmunud. Ei saa
öelda, et Veidemann on vanas kinni. On
teada tema õhin, mis ilmutab end ka aina
uute kirjanduslike leidude puhul. Ja eks
kaanon on ikkagi inimeste loodud, Veide-
mann üks selle loojatest ning ta on teinud
seda isiklikuks muudetud kirjandusmaa-
ilma kaudu – sinna kuuluvad kindlasti kõik
XX sajandi kultuurilised pöörded ja uuen-
duslikud kirjandussuunad. Veidemann ei
ole vanamoodne, aga ta on esteet – siin on
vahe sees.

Ma ei nimetanud eespool Peeter Sau-
terit – tema näitel aga tuleb välja Veide-
manni suhtumine tabude väljendamis-
tekstis, häbi kategooria välistamine tabude
kaotamise läbi, ning avatud teksti kui
lõpetamata protsessi põhjendamine. Veide-
mann võrdleb Sauterit tolle iidoli Jack
Kerouaciga ning toetub Sauteri kaudu
eesti kirjanduse modernismini ja kohe ka
postmodernismini jõudmist kirjeldades
(lk 526–527; „Peeter Sauteri proosa”) Tiit
Hennoste artiklile „Hüpped modernismi
poole”.² Toon sellest omakorda välja kaks
punkti: „aja voolamine tekstis toimub sub-
jektiivselt, pindtekst on fragmentaarne ja

² T. Hennoste, Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa moder-
nismi taustal. 24. loeng. 4. hüpe modernismi
poole III: lõpumõtteid. – Vikerkaar 1997, nr 9,
lk 101–107.

läheneb kaosele” ning „domineerib sise-monoloog, teadvuse vool, mis omakorda hävitab lause struktuuri”. Ehkki ka Sauterit võiks kirjeldada Veidemannile südame-lähedase terminiga *pihtimuslik*, peitub toodud Hennoste määratlustes ehk põhjus, miks Veidemanni sümpaatia kuulub kirjanikele, kes kannavad loomingus üldist vastutust ja laiemaid tõetsinguid, mitte niivõrd sisekaemuslikku vabamõtlemist. Kirjaniku vastutust Veidemanni silmis väljendab tabavalt Viivi Luige (ja Ene Mihkelsoni) kohta kirjutatu peatükis „Viivi Luige aegruum”: „Luige sõnakunst pole mõeldud meelt lahutama. See on pigem mäletamise kohustus. See sarnastab teda Ene Mihkelsoni luule ja proosaga – mõlemad seejuures põlvkonnakaaslased. // Kui mõni kriitik ongi leidnud nii Luige kui Mihkelsoni loomingus jäist „raskuse vaimu”, siis on see etteheide või ülestunnistus tehtud positsioonilt, kus kirjanduselt ei oodata piibellikke kuulutusi, moraalseid imperatiive või tähendamissoõnu. Eelistatakse lihtsalt teist aegruumi, eelistatakse näivust olemusele.” (Lk 306) Mõistagi ei jõua selle vastanduse kaudu tagasi Sauterini (ja Margit Lõhmuseni jne), kelle looming on kõike muud kui ajaviiteks, vaid Luige ja Mihkelsoni näitel toodud Veidemanni tõelise olemuse kreedo pöörab kriitilise luubi selle kohale, mis eesti algupärase romaani kategoorias 95 protsendi ulatuses ilmub: madalate ambitsioonidega ajaviitekirjandus romaania kunsti sildi all.

Nii ütleb Veidemann lausa, et Kirjanike ja Kirjanduse aeg näib olevat uue aastatuhande esimestel kümnenditel ümber saanud. „Kirjutati mõlemad sõnad, „Kirjaniku” ja „Kirjanduse” suure tähega, osutamaks nende olulisusele mitme eesti varasema inimpõlve jaoks, kes nüüd ka ise juba elulavalt lahkunud või lahkumas. Eestis pole vist kunagi olnud nii palju indiviide kui praegu, kes enda tiitliks „kirjaniku” pannud või lasknud panna, ent

kelle tuntus sellisena on sõltunud rohkem meediakuvandist kui loomingust endast ning laiema lugejaskonna tunnustusest. Seesama puudutab ka kirjandust, mille ilmumise aastaulevaadete tegemine muutub kvantiteedi tõttu üha raskemaks, kuid samas kõlab nõudlikumate lugejate ja nende kriitikutest esindajate hääles ootus kvaliteetkirjanduse, eesti suure romaani (*resp.* narratiivi) järele.” (Lk 712–713, peatükis „Arvo Valton siinpool lõpmatust. Kirjaniku 75. sünnipäeva puhul”).

Monumentaalteoses häirivad Veidemanni täiuseotsingute ning kirjandusele esitatud kõrgete nõuete juures mõningad tekstilised ebatäpsused, millest enamik esines ilmselt juba algsetes artiklites, ent mida võinuks raamatusse raiumisel õigeks kohendada, sh iseenesest tühised käändevad („[---] millele annab „Eesti fraseoloogismide elektroonilisest alussõnastik” suure hulga variante”, lk 609). Tean liigagi hästi, kuidas sellised möödapanekud tekivad: viimasel hetkel enne lehe trükkimineku selgub, et siit või sealt jääb rida üle, toimetaja kärbib, küljendaja seisab juba närviliselt selja taga, kuskilt pool lauset maha võttes jääb teine pool kuidagi ripakile, enam aga ei märgata seda, et vaja olnuks terve lause uuesti läbi kirjutada. Leheküljel 610 läheb ilmselt seetõttu lause algusega „Kuid juba 1982. aastal” kolmandas ja neljandas reas üsna lappama, ja neid kohti esineb raamatus veel.

Võib vaielda mõningate koostamis-põhimõtetega, ehk nuriseda ka kohati lohaka toimetamise üle, mis jättis sisse mõne algse hooletusvea, kuid just Veidemanni lakkamatu kirg ja üüratu pühendumus kirjandusele on need, mis kannavad teose karidest üle. Veidemanni missioon – tõsta kirjandus ühiskonnas troonile – tundub vapustavate päevauudiste ahelais võimatu, aga just sellepärast väärib see lugupidamist ja pidevalt ületatav takistuste rada muudab tema töö ka (lugejaile) põne-

vaks. Lõpuks on raamatul veel üks siht, millest annab aimu pealkiri: Veidemann on aastakümneid jälginud, et leheveergudel saaksid kajastatud eesti kultuuris tähtsad teosed, suurkirjanike juubelid ning ilmuksid väärilised nekroloogid – kultuuritoimetajad teavad, et Veidemann

ei tõrgu kunagi vajadusel vilkalt kirjutamast, kui tunneb missiooni. Nii on ta nüüd ennast jäädvustanud sellena, kes ta on: järjehoidja.

VALNER VALME